

FILOSOFISCH SCEPTICISME

Patricia de Martelaere, *Het dubieuze denken. Geschiedenis en vormen van wijsgerig scepticisme*. Kampen-Kapellen, Kok Agora-Pelckmans, 1996, 231 blz., 625 Bfr. ISBN 90 289 1969 4

"Een van de hoofdstellingen die doorheen dit boek loopt is precies deze gedachte, dat de scepsis niet de doodsvijand is van de filosofie, maar haar bondgenoot, haar oorsprong en haar blijvende voedingsbodem. [...] De geschiedenis van het scepticisme zal op die manier blijken samen te vallen met de geschiedenis van de filosofie [...] (p. 8). Deze stelling, waarmee redacteur Patricia de Martelaere voorliggende bundel rond het scepticisme opent, wordt — zoals het een consistent verhaal betaamt — ook aan het eind van het boek onverkort aangehouden: "[...] onrechtstreeks kan [men] besluiten dat het scepticisme misschien inderdaad de drijvende kracht van de hele westerse wijsbegeerte is geweest" (p. 190). Er is natuurlijk het 'misschien', maar er is inderdaad ook het 'inderdaad': de aanvankelijke stelling kan dus overeind blijven.

Intussen is de lezer een kleine tweehonderd bladzijden verder en heeft hij kunnen vaststellen dat die thesis onderbouwd wordt door een historisch en een thematisch luik. De vier eerste bijdragen bieden een overzicht van het zogenaamde 'dubieuze denken' van de Griekse scepticus Pyrrho tot de hedendaagse 'postsceptici' Rorty en Derrida. In zijn bijdrage over de Griekse scepsis geeft Tim Heysse aan hoe dit scepticisme nog geheel en al kadert in de (praktische) zorg voor gemoedsrust (ataraxia). Pyrrho's sceptische devies terzake luidt dat 'een leven zonder overtuigingen het meest gelukkige leven is' en hij pleit dan ook voor een rigoureuus 'opschorten van het oordeel'. Arjo Vanderjagt schetst vervolgens een overzicht van het sceptische denken in de christelijke oudheid, de middeleeuwen en de renaissance: van Tertullianus tot Montaigne, om kort te gaan. Net als Heysse wijst hij erop hoe ook toen het scepticisme als intellectuele houding slechts mogelijk was krachtens een onwrikbaar geloof in een objectieve, absolute waarheid die evenwel te groot en te verheven is om gevat te kunnen worden door de beperkte menselijke kenvermogens. Dit samengaan van de vooropstelling van het bestaan van een absolute waarheid en/of zekerheid en het scepticisme als levenshouding en/of als filosofisch systeem karakteriseert trouwens ook de volgende grote periode, die door Theo Verbeeck wordt gepresenteerd: het scepticisme in de zeventiende en de achttiende eeuw. Verbeeck behandelt daarbij de grote (en minder grote) sceptische (en daarmee verwante) tenoren uit de moderne filosofie, van Descartes tot Hume. Patricia de Martelaere sluit het historische luik af met een overzicht van de negentiende en twintigste eeuw, waarin behalve Darwin en Nietzsche, ook Wittgenstein, Derrida en Rorty een plaats krijgen. Het scepticisme van Derrida en Rorty, zo wil het De Martelaere, is echter van een andere orde dan het voorgaande. Zij zijn de scepsis voorbij, niet omdat zij geen sceptici zijn, maar omdat zij sceptici zijn zonder 'schaduw': zonder de traditionele, stilzwijgend meelopende vooropstelling van het bestaan van een (onbereikbare) absolute waarheid.

Ook het tweede, thematische luik bestaat uit vier bijdragen, die elk een *vorm* van scepticisme behandelen. Paul van Tongeren onderzoekt de mogelijke verhoudingen tussen scepsis enerzijds en geloof en moraal, anderzijds. Hij komt daarbij tot de slotsom dat het scepticisme in deze vaak neerkomt op een evident en die zin ook terecht verweer tegen dogmatisme en fanatisme, tenzij het scepticisme absolute vormen aanneemt, maar daardoor ook onleefbaar wordt (p. 124). Alleen Nietzsches concept van een sterke (versus een zwakke) scepsis wijkt van dit stramien af. Hier staat scepsis gelijk met de wil tot macht van diegene die zijn eigen waarden schept en minachting koestert voor elke religie en elke slavenmoraal. Een dergelijk scepticisme, aldus Van Tongeren, laat evenwel (te) veel achter zich: niet alleen de gebruikelijke posities van de scepticus maar ook de mogelijkheid van een *appél* dat aan ons wordt gericht vanuit een radicaal anderszijn, vanuit een radicale transcendentie. In 'Scepticisme en wetenschap' gaat Ton Derksen de legitimiteit na van het scepticisme binnen de wetenschap. Zowel inzake de bepaling van wetenschappelijke feiten, als op het niveau van methoden en theorieën bestaan er binnen de wetenschap tot op de dag van vandaag diverse, uitdrukkelijk sceptische posities. Derksen wil daartegenover argumenteren "dat veel van deze [sceptische] kritiek een overreactie is, maar dat er anderzijds geen plaats meer kan zijn voor de traditionele naïviteit ten aanzien van de betrouwbaarheid van de wetenschap" (p. 134). Derksens kritiek geldt hier in hoofdzaak de extreme posities van de radicaal constructivisten binnen de wetenschapstheorie. Het genre scepticisme dat in die constructivistische posities aan de orde is, zo weet Derksen plausibel te maken, houdt vooral verband met de te hoge eisen die aan de wetenschappelijke waarheid en zekerheid worden gesteld. Over scepsiscultuur en cultuurscepticisme handelt de bijdrage van Dieter Lesage. Hij trekt daarin fel van leer tegen de thans te pas en te onpas gebruikte, modieuze notie van 'culturele identiteit' en de 'dubieuze' conclusies die daar vooral in politieke zin uit getrokken worden. Het concept van culturele identiteit — dat (vooral) de ander herleidt tot een stereotypie en dus 'het andere' van de andere *a priori* negeert — "is intrinsiek onsubtiel, brutaal, onbeschoft zelfs. Het is een concept dat, in de betekenis die wij aan het begrip zouden willen geven, getuigt van weinig *cultuur*" (p. 177). "Het concept van culturele identiteit mag dan al een pleonasme lijken, in feite is het dus een *contradictio in terminis*. Identiteit betekent immers het einde van cultuur. Cultuur moet daarentegen in termen van *differentie* worden gedacht" (p. 178). "Geheel anders dan het culturele identiteitspathos dat zou willen, moet cultuur namelijk gedacht worden als *fantasie*, als een manier om niet samen te vallen met zichzelf, als een manier waarop elke momentane stolling van de eigen identiteit opnieuw en voortdurend overschreden wordt. [...] Cultuur is daarom slechts cultuur omdat en voorzover een definitieve identiteit voortdurend wordt uitgesteld. Dit is ook wat we bedoelen wanneer we stellen dat cultuur niet in termen van identiteit, maar als *differentie* moet worden gedacht" (p. 183). Patricia de Martelaere besluit de bundel met de vraag: "Scepticisme: einde of begin van de filosofie". Ze brengt daarin opnieuw de problematiek ter sprake die aan het begin van het boek werd gesteld: in welke mate kan het scepticisme beschouwd worden als oorsprong en motor van de filosofie, en vooral: hoe verhouden hedendaagse 'sceptici', zoals Derrida en Rorty zich tot de sceptische traditie? Gaat in het eerste deel veel

aandacht naar Hume, Popper en Wittgenstein, dan is het stuk over het postscepticisme vooral gewijd aan Rorty. Toch speelt de figuur van Hume als scepticus *par excellence* ook hier een sleutelrol. Zijn scepticisme, dat ongetwijfeld banden vertoont met de sceptisch-filosofische traditie, is op een merkwaardige wijze, aldus De Martelaere, ook postmodern of postsceptisch *avant la lettre*. Hume heeft immers lang vóór Rorty, gewezen op de fundamentele onbelangrijkheid van iedere cognitieve rechtvaardiging (p. 199).

Hoewel de diverse bijdragen in deze bundel stuk voor stuk kwaliteitsvolle teksten bieden, zijn ze toch van ongelijke interesse voor de hier behandelde thematiek. De meest boeiende artikelen, naar mijn smaak, zijn die van Heysse, De Martelaere en Derksen omdat ze niet alleen bepaalde sceptische posities presenteren, maar ze tegelijk ook vanuit een interessante vraagstelling problematiseren. Een dergelijke problematisering ontbreekt bijvoorbeeld in de teksten van Verbeeck en Vanderjagt. Hun verhaal is veeleer encyclopedisch en vooral informatief. De overblijvende teksten, van Van Tongeren en Lesage, zijn in een ander bedje ziek. Van Tongerens uiteenzetting lijkt snedigheid (en dus ook helderheid) te missen, mogelijk omdat hij in het eerste deel van de tekst te zeer kool en geit (lees: scepticisme en geloof/moraal) wil sparen, en hij de lezer pas aan het einde confronteert met Nietzsches uitdagende demarches terzake. De moeilijkheid met Lesages tekst is dan weer dat hij ook in een ander bundel had kunnen opgenomen worden. De band met de problematiek van het scepticisme komt al te weinig uit de verf, hoewel kansen daartoe, gezien Lesages stellingen, legio waren.

Wat de bundel op zich betreft kan men zich vragen stellen bij de opportuniteit van de thesis waarrond hij is opgebouwd. Om te beginnen lijkt het me een nagenoeg onbegonnen opdracht om in een achtal bijdragen aannemelijk te maken dat 'het scepticisme niet de vijand, maar de oorsprong en blijvende voedingsbodem van de filosofie is' (cf. supra), zo die thesis *überhaupt* al aannemelijk te maken valt. Bovendien lijken me de auteurs er ook niet veel aan gelegen te zijn om die thesis hard te maken. Kennelijk gaat het hier dus om een thesis 'for the sake of the volume'. Een bundel als deze heeft een bestaansreden nodig en die, zo lijkt het althans, wordt geleverd door de voormelde stelling. Die stelling, om daar nog even op door te gaan, lijkt me bovendien ook nogal merkwaardig voor een bundel die over het scepticisme handelt. De monolitische en 'universalhistorische' thesis van *het* scepticisme als oorsprong en blijvende voedingsbodem van de filosofie, bevindt zich in een nogal vreemd contrast met het thema van het scepticisme. Kan een denken, zoals dat van de auteurs, dat zich scherp gesteld heeft in discussie met het scepticisme, zo immuun blijven voor zijn 'sparring-partner', dat het niet eens verontrust wordt door het dogmatische gehalte van zijn eigen ambitie? En dan is er natuurlijk nog die andere kwestie: het concept van scepticisme dat hier gehanteerd wordt. Opnieuw is die kwestie niet zozeer problematisch binnen elk van de bijdragen, maar groeit ze uit tot een oeverloos probleem in de bundel als geheel. Die notie oscilleert in de bundel permanent tussen een wat aangescherpt concept van filosofische kritiek en de bekende (onmogelijke) standpunten van beroemde sceptici uit de geschiedenis van de filosofie, zoals Pyrrho en Hume. Ook die (al te) grote rekbaarheid van het centrale begrip

hypotheekeert het verhaal van dit boek: het maakt zijn onderliggende stelling ofwel triviaal ofwel ongeloofwaardig. Maar gelukkig worden bundels nooit als geheel 'genoten' en volstaat men met de selectieve lectuur van de afzonderlijke bijdragen. Zo hoort het ook hier, want hier zijn schitterende bijdragen te genieten, die bovendien, voor de gelegenheid, handig gebundeld zijn.

Antoon BRAECKMAN

MICHEL DE CERTEAU

Koen Geldof en Rudi Laermans, *Sluipwegen van het denken. Over Michel de Certeau*. Nijmegen, SUN, 1996, 208 blz., ISBN 90 6303 655 5

Dat er in het Nederlandse taalgebied een breed opgezette, kritische inleiding tot het denken van Michel de Certeau (1925-1986) verschijnt, is in meerdere opzichten opmerkelijk. Om te beginnen behoort deze auteur niet tot de gecanoniseerde coryfeeën van de hedendaagse Franse intelligentsia, zoals Foucault, Lacan, Derrida of Bourdieu, maar is hij veeleer een 'outsider', een bijna marginaal figuur die enkel in welbepaalde kringen aanzien geniet. Bovendien — en dat verklaart allicht een en ander — heeft de man geen welomschreven intellectuele identiteit. Het is niet duidelijk wie Michel de Certeau is: jezuïet, foucauldiaan, historiograaf, erudiet tekstbezorger van de Franse mystieke traditie, methodoloog van de cultuurwetenschappen, cultuuranthropoloog of onderwijsdeskundige. Certeau was dat in zekere zin allemaal en nog veel meer, en bovendien: hij was dat allemaal ter zelfdertijd. In zijn teksten verbindt hij die veelheid van intellectuele posities vanuit uiteenlopende perspectieven met elkaar. In die zin gelijkt de auteur Michel de Certeau op het geprivilegieerde object van zijn onderzoek: op wat ontsnapt aan de identificerende strategieën van structuren en machtsdispositiesven allerhande die de (sociale) realiteit in de greep trachten te krijgen. Precies in dit opzicht is de opzet van voorliggende bundel opmerkelijk. Getracht wordt immers om een denken dat theoretisch instabiel en polymorf is aangelegd *in functie van* het beschrijven van wat aan elk beschrijven steeds weer ontsnapt, alsnog te 'identificeren' en in kaart te brengen. Toch mag deze proeve van kritische inleiding op Certeau behoorlijk geslaagd worden genoemd.

De inleiders hebben geopteerd voor de formule van een bundel, waardoor het polyfone karakter van Certeau's analyses en theoretische aanzetten wordt bewaard in de meerstemmigheid van de diverse bijdragen. Tegelijk is de kwaliteit van het gros van de bijdragen van dien aard dat ze echt prikkelen om Certeau's teksten zelf te gaan lezen — wat, alles wel beschouwd, ook de bedoeling van dergelijke inleidingen moet zijn. Bovendien paren de grote oriënterende bijdragen van deze bundel (van de hand van de beide 'redacteuren' Geldof en Laermans), een goede leesbaarheid van de eigen tekst aan een behoedzame en kritische lectuur van de centrale problematieken in de